

О. Б. Берладин,
здобувач Східноєвропейського національного університету (СНУ) імені Лесі Українки

Місія початкової школи сільської місцевості крізь призму ментальності

Здійснено спробу педагогічного осмислення ментального конструкту духовності в національній освіті, зокрема у початковій школі сільської місцевості, можливість виховання майбутніх поколінь у дусі соціальної відповідальності, передачі національних цінностей, збереження духовної спадкоємності поколінь. Актуальність порушеної проблеми зумовлена особливістю функціонування початкової школи сільської місцевості як багатовікового духовного осередку села, що займає вагомe місце в системі освіти, виконуючи не лише освітню, а й менталетвірну функцію – збереження генетичного потенціалу українського етносу. Менталетвірна функція загальноосвітнього навчального закладу I ступеня сільської місцевості, його особливої місії розглядається в контексті наукових надбань та вимог часу.

Ключові слова: початкова школа сільської місцевості, ментальність, менталітет, менталетвірна функція, модернізація.

Berladyn O. B. Mission of the Primary School in Rural Area through the Prism of Mentality.

An attempt is made to pedagogical comprehension of the mental construct of spirituality in national education, in particular in the primary school of the rural area, the ability to preserve the world's understanding of human, the possibility of education of future generations in the spirit of community, social responsibility, the transfer of national values, preservation of spiritual continuity of generations. The urgency of the affected problem is conditioned by the peculiarities of the functioning of the primary school in rural areas as a centuries-old spiritual center of the village, which occupies a significant place in the educational system, performing not only educational but also mentally-oriented function – preservation of the genetic potential of the Ukrainian ethnos. Mentally-linging function of a comprehensive educational institution of rural areas, certain aspects of the activity of teachers, their special mission is considered in the context of scientific achievements and time requirements.

Key words: primary school in rural area, mentality, mentality creative function, modernization.

Постановка проблеми. Проблема життєдіяльності початкової школи сільської місцевості постійно перебуває в полі зору, стимулюючись як зовнішніми суперечностями, зумовленими вимогами суспільства до якості освітнього процесу та неможливістю належно забезпечити її в умовах малочисельного освітнього закладу першого ступеня, так і внутрішніми – потребою учнів у якісній освіті та реальними можливостями щодо її здобуття. Оптимізація мережі загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема проблема збереження шкіл, особливо в сільській місцевості, пріоритетна, «оскільки школа у більшості випадків є єдиним освітнім закладом на селі, а відтак, не має конкурентів на ринку освітніх послуг і, по суті, є єдиним гарантом права дитини на освіту та певним чином її соціальний захист» [1, 50]. Через її особливу місію реалізується державна політика, спрямована не лише на забезпечення рівного доступу до якісної освіти, а й зміцнення інтелектуального та духовного потенціалу нації, збереження і примноження культурної спадщини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історико-педагогічну ретроспективу функціонування і розвитку загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості досліджували Ю. Багно, С. Бричок, Г. Іванюк, Г. Щука та ін. Для обґрунтування теоретичних основ функціонування та розвитку сільської школи важливе значення мають наукові напрацювання вітчизняних учених (О. Біда, В. Кузь, З. Онишків, Н. Присяжнюк та ін.); моделювання

розвитку початкових шкіл сільської місцевості студіювали В. Мелешко, О. Савченко та ін. У ракурсі досліджуваної проблеми значну цінність становлять наукові підходи до розгляду феномену ментальності (Б. Гершунський, О. Донченко М. Данилевський, М. Храмова, Є. Онацький, О. Кульчицький, М. Костомаров, В. Липинський, Б. Цимбалістий, М. Шлемкевич, О. Шпенглер та ін.).

Аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних авторів із проблем функціонування малочисленних початкових шкіл сільської місцевості (О. Біда, В. Мелешко, З. Онишків, Н. Присяжнюк, М. Червоний, М. Бабяж та ін.) засвідчує, що заявлена проблема не втратила актуальності не лише в освітньому просторі України, а й у багатьох країнах світу. Зішлемося на дослідження Г. Шубак [5, 179–185] щодо динаміки модернізаційних аспектів процесу навчання в зазначеному типі шкіл, де автор робить екскурс щодо порівняльного вивчення стану і проблем їх функціонування на теренах багатьох країн Європи і світу. Зокрема, зазначається, що Міжнародним бюро з питань освіти при ЮНЕСКО з 1958 року розпочалося ґрунтовне вивчення умов навчання дітей у віддалених від центрів цивілізації сільських районах. За матеріалами та результатами досліджень, проведених у 69 країнах світу, з'ясувалося, що однокомплектні школи функціонували на той час у 58 з усіх досліджених країн, специфіка яких визначалася культурним, етнографічним, економічним розвитком кожної з держав (в окремих країнах це було пов'язано з роздільним навчанням за статтю, релігією, мовою тощо). Однак спільним

для цього типу шкіл було те, що вони функціонували тільки у сільській місцевості й навіть за несприятливих умов давали змогу успішно підготуватися всім школярам до продовження навчання у школах другого ступеня [9].

Мета: висвітлення проблеми функціонування, розвитку і модернізації початкової школи сільської місцевості крізь призму ментальності.

Виклад основного матеріалу. У руслі окресленої проблеми логіка дослідження потребує, передусім, конкретизації феномена «початкова школа сільської місцевості», зокрема через уточнення змістової сутності поняття «сільська школа». В «Енциклопедії освіти» воно трактується не тільки як «приналежність до місця розташування», але і як «загальноосвітній навчальний заклад, де, крім навчання, створюються сприятливі умови для різнобічного розвитку дитини, національно-культурного збагачення особистості, духовних взаємозв'язків та взаємовпливів із соціокультурним середовищем» [4, 824].

Акцентуємо увагу на тому, що освітня діяльність початкових шкіл сільської місцевості не обмежується тільки навчально-виховним процесом. Їх мета значно ширша – це створення виховного середовища, культурно-освітнього центру села. У контексті означеного аспекту дослідження нам здається правомірним розуміння суті самого поняття «початкова школа сільської місцевості» з позиції її соціальної ролі, завдань, функцій, структури та специфіки організації педагогічного процесу. Це дозволяє нам розуміти досліджуваній феномен як самодостатній загальноосвітній заклад зі специфічною структурою (за кількістю і наповнюваністю класів), своєрідною організацією занять; системоутворювальне ядро освітнього середовища села, домінуючу в системі взаємодії школи – родини – сільської громади, інтеграцію зусиль яких спрямовано на забезпечення конституційного права учнів на отримання якісної освіти, виховання гідного громадянина України, спроможного жити і працювати в умовах сьогодення і майбутнього.

Гене́за початкової школи сільської місцевості пов'язується з: економічними і просвітницькими реформами 60-х років XIX століття; особливостями сільського способу життя; просвітницькою місією українських громадських діячів; посиленням уваги до проблем національної освіти, підвалини якої збережені в ментальних особливостях сільської громади; глибокими реформаторськими перетвореннями в соціально-економічній сфері.

Здійснення ретроспективного аналізу реформаційних процесів в освітній сфері впродовж їх становлення дозволяє констатувати, що саме ініціативна участь у них органів самоврядування спільно з учительством і передовою громадськістю виступала їх провідним рушієм. Так, зокрема, в умовах заборони україномовності навчання вчителі пропагували такі шляхи формування національної ідентичності, як специфіка дизайну навчальних закладів, споруджених в українському стилі, введення до шкільного курсу вивчення фольклору, народних

ремесел, географії, історії і сучасного становища рідного краю, налагодження тісного зв'язку школи з етнічним середовищем.

У період національно-визвольних змагань українського народу (1917–1920 рр.) реформуванням початкової школи передбачалося впровадження українознавчих предметів, використання народних традицій, виховання дітей у національному дусі. Представники української педагогічної громадськості періоду 1917–1933 рр. прагнули розвивати початкову школу на засадах визнання цінності дитини як особистості, її права на вільний розвиток і виявлення своїх здібностей; формування її як представника нації, носія її культури і духовності (І. Огієнко, С. Сірополько, І. Стешенко, С. Русова, Я. Чепіга та ін.). Вагомий тогочасний національний досвід в освітній сфері характеризувався не лише введенням загального обов'язкового початкового навчання, створенням національної школи, а й формуванням новаторства, власної оригінальної системи освіти, експериментування.

Звісно, що соціально-історичні тогочасні та сучасні реалії значною мірою відрізняються, проте в багатьох аспектах генезису шкільництва можна віднайти прямі аналогії. Це, передусім, консолідація зусиль усіх прогресивних сил навколо розбудови системи освіти як процесу національно-інтегративного й державотворчого загалом та організації соціокультурного менталетвірного простору початкової школи в сільській місцевості зокрема.

Розвиток початкової школи сільської місцевості в сучасному освітньому просторі України характеризується прийняттям низки нормативно-правових документів, що утвердили основні стратегії її оновлення. Проте на практиці не завжди вдавалося повною мірою реалізувати заплановані заходи. Існуюча мережа навчальних закладів не задовольняла освітні потреби сільського населення. У зв'язку з фінансовими труднощами не поповнюється навчально-матеріальна база шкіл, скорочується варіативна частина типових навчальних планів, у зatoryжньому очікуванні створення шкіл нового типу для сільської місцевості.

Вагомість уроків освітньої діяльності різних типів початкових шкіл сільської місцевості упродовж тривалого періоду розвитку шкільництва на теренах України та за рубежем, їх наукове осмислення допоможе збагатити діяльність педагогів цінними напрацюваннями з метою забезпечення національного підходу до розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості, до основних тенденцій життєдіяльності яких відносимо: зменшення кількості учнів молодшого шкільного віку за рахунок демографічної та соціально-економічної кризи, відносно слабка динаміка матеріально-технічного оснащення початкових шкіл сільської місцевості, забезпечення можливості здобувати початкову освіту за місцем проживання учнів, виражена реструктуризація навчально-виховних закладів (об'єднання в більші структури), створення навчально-виховних комплексів різних типів та форм власності;

упровадження державних цільових програм, спрямованих на оптимізацію освітніх процесів.

З огляду на вищезазначене, цей тип навчального закладу варто розглядати в контексті суспільно-політичного та соціокультурного розвитку України, виявляючи особливості національного характеру, необхідність їх осмислення крізь призму понять «менталітет», «ментальність» та врахуванні при реформуванні, реструктуризації й модернізації початкової школи сільської місцевості в сучасній соціокультурній ситуації, базованій на ментальних конструктах, співвіднесених із сільським способом життя. Очевидно, є всі підстави стверджувати, що в сучасній соціокультурній ситуації, яка характеризується особистісно орієнтованою парадигмою, реформуванням і модернізацією освіти, виваженого педагогічного осмислення потребує вивчення ментального конструкту духовності. При цьому, на наше переконання, успіх реформ значною мірою буде залежати від того, на які ментальні конструкти можна спертися, модернізуючи сферу освіти у співвідношенні з сільським способом життя, а також які новації будуть успішними за наявності визначених стійких ментальних структур.

Енциклопедичний інтернет-портал «Вікіпедія» визначає ментальність (від латин. *mens* – пов'язаний з духом, духовністю) як спосіб мислення, загальну духовну налаштованість, установку індивіда або соціальної групи (наприклад, професійного чи соціального прошарку) до навколишнього світу. «Ментальність – це призма, крізь яку людина дивиться на світ і себе в ньому. Тож можемо говорити про те, що вона притаманна кожній людині, незалежно від етнічної належності, соціального стану, статі, мови тощо. Звичайно ж, ментальність залежить від цих факторів, особливо від національності та зумовлених нею мови та культури, проте вони не заперечують її існування, а навпаки – формують ментальність» [3].

У Новому тлумачному словнику української мови дефініція «ментальність» трактується як «психічне обличчя, психічний склад народу, нації; психіка, інтелект, характер [6, 605]. Ментальність є складовою менталітету. Категорія «менталітет» має декілька різних визначень: «мислительні здібності», «світосприйняття», «соціальні установки» та ін.

Явище ментальності початкової школи сільської місцевості крізь призму осмислення педагогічної теорії і практики дозволяє представити конструкт цієї категорії як необхідну основу розвитку національної освіти в Україні. Особливий ритм життя, який властивий ментальності сільських жителів – суб'єктів культури, з одного боку, дозволяє зберегти її незмінні риси, забезпечуючи відтворення, а з іншого – змінює її, сприяючи подальшому розвитку. Ментальність завжди конкретна і виражає свої суттєві характеристики через визначений культурний код, який має часові, соціальні, національно-просторові характеристики. Це особливість світосприйняття, світорозуміння, що проявляється в культурі, частиною якої є система освіти.

За результатами наукових розвідок учених (Ю. Бромлей, Л. Гумільов, В. Храмова та ін.),

психоповедінкові архетипи, які виникли на перших стадіях формування етносу і модифікувалися в ході історичного розвитку, зберігають «певний психоповедінковий інваріант, що реалізується на спільній мовній, культурній та морально-етичній основі. Він дає змогу народові зберегти собітотожність у всіх історичних перипетіях, пронести через всі „малі Апокаліпсиси історії“ етнічну самосвідомість, як, мабуть, єдину обов'язкову ознаку етносу. Цей інваріант і є ті важко вловні особливості національного характеру, фіксовані на рівні найдавніших архетипів світосприйняття та поведінки, що в метафізичній площині зветься „духом нації“, „душею народу“» [7, 8–9].

Науковці (Є. Онацький, О. Кульчицький, Б. Цимбалістий, М. Шлемкевич, М. Костомаров, І. Нечуй-Левицький, В. Липинський, М. Попович та ін.) різнобічно досліджують окреслену проблематику, спираючись на теоретичні засади світової та національної філософії, культурології, аналітичної психології, історії педагогіки, використовуючи методи історико-генетичного аналізу та соціально-культурної антропології, розглядають менталітет (українську душу) як в емоційно-почуттєвій, поетично-пісенній цілісності, так і в конкретних проявах на підставі певних світосприймальних настанов, наголошують на зумовленій культурно-історичними чинниками мінливості вдачі українця, досліджують механізм передачі рис національного характеру тощо.

У руслі нашого дослідження значне зацікавлення викликає запропонований Б. Цимбалістим власний метод – соціально-культурної антропології, суть якого зводиться до того, що культура визначає спосіб життя нації, а отже, й окремої особи, через набуту нею соціальну спадщину. Вчений припускає, що вплив культури на індивідуальний характер, ментальність та вдачу людини відбувається у дитинстві через родину, що відтворює культурне середовище етногрупи. Те, що є спільного у способі родинного виховання, і формує певні риси національного характеру, які, головним чином, виявляються у традиціях і нормах даної культури, що їх персоніфікують батьки [7].

У сучасних соціологічних та філософських дослідженнях при вивченні соціального серед основних підходів ученими виділяється менталітетно-трансцендентальний підхід, де в основу соціальних явищ та процесів покладено абсолютні (вищі) цінності, нормативи, взірці тощо. «Саме менталітетом, – зазначає В. Ястребова, – розрізняються селянська та міська спільноти» [8, 28]. На спільні риси менталітету сільської місцевості вказують й інші автори наукових розвідок із зазначеної проблеми. Зокрема, Л. Байбородова, А. Чернявська відзначають, що «соціокультурне середовище села більш консервативне, стає та традиційне. Внаслідок цього батьки, односельці здійснюють великий вплив на виховання дітей. На селі більшою мірою, ніж у місті, збереглася цілісність національної свідомості, внутрішнє духовне багатство, ставлення до Батьківщини та природи... У дітей значно раніше формується повага до сімейних традицій, до старших, до людей праці, прагнення до здійснення взаємодопомоги. Досвід старших поколінь

передається за допомогою конкретного прикладу. Природне піклування про старих, літніх та молодих односельців. Сільське природне середовище наближене до людей. Воно включене до життя і побуту людей. Сільський школяр сприймає природу як природне середовище перебування» [2, 4-5].

На наше переконання, специфіка сільського соціуму потребує від початкової школи сільської місцевості здійснення таких менталетвірних функцій, які не властиві міським школам:

- соціально-педагогічної – зберігає генетичний потенціал українського етносу, історичної пам'яті попередніх поколінь, виступає ініціатором соціальної роботи з дітьми та їх родинами;

- соціально-економічної – здійснює допрофесійну сільськогосподарську підготовку майбутніх сільських трудівників;

- «селоутворюючої» – дбає про відродження моральної та побутової основ селянського життя, сприяє укоріненню випускників на селі як господарів землі;

- соціокультурної – виступає осередком інтелектуально-культурного життя села, відтворення ментальності українства.

Ментальність особистості – це відчуття особистої приналежності до нації, національної самосвідомості, спрямоване на збереження і розвиток національного буття, предстваленого в усіх соціальних інститутах, і, перш за все, в системі освіти, яка є частиною культури. Зміст ментальності особистості рухомий, тому особистісний чинник, тобто особистісні зміни є визначальними при реформуванні й модернізації системи освіти. Такий формат засвідчує, що ментальність виступає основою реформування освіти, в тому числі прогнозування варіативної моделі організації ментального простору початкової школи сільської місцевості.

Модернізація початкової школи сільської місцевості спрямовує на те, щоб модель співвідпорядкування витіснялася моделлю суб'єкт-суб'єктної взаємодії, участі та співучасті дорослих і дітей у спільних справах. Формування суб'єкт-суб'єктних виховуючих відносин об'єднує педагога і дітей, забезпечує їхню співдіяльність, взаємодію. Реалізація оновленої парадигми виховання передовсім пов'язана з виявленням і організацією системи виховуючих відносин (взаємодії),

системоутворювальною ланкою якої є стосунки «вчитель – учень». Від характеру взаємин «учитель – учень» залежить ставлення школярів до навколишньої дійсності, на їх основі формується система взаємин учнів. Усвідомлення суттєвих характеристик ментальності дозволить здійснити аналіз взаємин «учитель – учитель», «батьки – вчитель», «школа – сільська громада», «учитель – учень», «учень – учень» тощо.

На наше переконання, управління ментальним простором початкової школи сільської місцевості, здійснюване педагогами, буде ефективним, якщо в підготовці фахівців у вищому навчальному закладі та в системі підвищення кваліфікації буде враховано історико-педагогічні проблеми та специфіку початкової школи сільської місцевості, просторово-часовий і соціокультурний аспекти ментальності, особливості менталетвірної функції, сільського соціуму загалом.

Парадигма особистісно орієнтованої освіти визначає цінності педагогічної культури початкової школи сільської місцевості, до яких відносимо: систему національного виховання, національні виховні традиції і звичаї, творчий педагогічний досвід, знаменні події в житті держави, школи, села, сільської громади, педагогічну культуру учнівських родин, просвітницьку діяльність педагогізованого довілля тощо. При цьому ментальність виступає концептуальною основою проектної парадигми, яка формується в системі освіти, визначаючи феномен початкової школи сільської місцевості й варіативні стратегії її розвитку, можливості й умови її інтеграції в змодельований освітньо-інформаційний простір, об'єктивну основу цілісності якого становить соціокультурне середовище життєдіяльності сільських школярів.

Висновки. Реалізація потенцій менталітету, що втілює національні цінності з урахуванням української духовності в її культурно-історичній мінливості в умовах модернізації сучасної початкової школи сільської місцевості здатна ушляхетнити життєдіяльність і самоцінність особистості, шкільної спільноти, сільського соціуму загалом.

Перспективним, на нашу думку, є подальше дослідження конструктивного історико-педагогічного досвіду організації ментального простору початкової школи сільської місцевості.

Література

1. Андрущенко В. П. Національна доповідь про стан та перспективи розвитку освіти в Україні [Текст] / В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, М. І. Бурда та ін. ; редкол. : В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), В. М. Мадзігон (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови); за заг. ред. В. Г. Кременя. – 2-ге вид. – К. : Пед. думка, 2011. – 304 с.
2. Байбородова Л. В. Воспитание в сельской школе [Текст] / Л. В. Байбородова, А. П. Чернявская. – М. : Центр «Пед. поиск», 2002. – 176 с.
3. Вікіпедія = Вільна енциклопедія «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Ментальність>
4. Енциклопедія освіти [Текст] / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя початкових класів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 30-річчю пед. ф-ту [Текст] / упор. Г. Філь, Л. Стахів. – Дрогобич : Посвіт, 2009. – 440 с.
6. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. [Текст] / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. – К. : Аконті, 1999. – Т. 2. – 911 с.
7. Українська душа [Текст]. – К. : Фенікс, 1992. – 128 с.
8. Ястребова В. Школа та її соціальне оточення [Текст] / Валентина Ястребова // Сільська школа України. – 2007. – № 7. – С. 28–43.
9. L'ecole a maitre unique. XXIV-e conference international de l'instruction publique [Text] / Geneve, 1961. – 273 p.